

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ МОВНОЇ ДІЙСНОСТІ

Луньо Л. Є., асп.

ІМЕННИК СОЦІОГРУПИ "БАБА-ПОВИТУХА" (НА МАТЕРІАЛІ МЕТРИЧНИХ КНИГ 1-Ї ПОЛ. ХХ СТ.)

Спектр, частотність, середній коефіцієнт однойменності, структуру та релігійну приналежність імен представників соціогрупи "баба-повитуха" розкриємо на матеріалі латино- та україномовних метричних записів про хрещення у львівській греко-католицькій церкві Св. Параскеви (1900–1943 рр. ХХ ст.)

Ключові слова: іменник, метричний запис, повитуха, Львів.

The article reviews spectrum, frequency, average ratio of identical names, structure and religious characteristics of the names of "midwife" social group representatives on the basis of Latin and Ukrainian metric entries of baptism in Lviv St Paraskeva Greek Catholic Church (1900-1943 of the 20th century).

Key words: anthroponymicon, metric entry, midwife, Lviv.

Спектр, частотность, структуру, средний коэффициент одинаковых имен, религиозную принадлежность имен представителей социогруппы "баба-повитуха" рассматриваем на материале латино- и украиноязычных метрических записей о крещении во львовской греко-католической церкви Св. Параскевы (1900-1943 г. ХХ в.)

Ключевые слова: антропонимикон, метрическая запись, повитуха, Львов.

Соціальну диференціацію мови описували М. Драгоманов та І. Франко [12, с. 82, 89]. Для її характеристики у "Програмі для збирання етнографічних матеріалів" О. Курило зазначала про потребу збору прізвиць та прізвищ сільських

жителів з урахуванням віку, статі, сімейного статусу, освіти, місця проживання [12, с. 284-285]. На сучасному етапі розгляд іменника соціогруп здійснено у працях Бачинської Г.В., Кравченко В.О., Сколоздри О.Р., Ящук Л.В. [1; 9; 14; 16]. Дослідження зарубіжних мовознавців розкривають способи ідентифікації чоловіків, жінок, представників різних прошарків (наприклад, шляхти, міщан та селян) [13; 17; 18]. У цілому вивчення власних назв членів конкретних соціогруп лежить на перетині ономастики та соціолінгвістики.

Однак іменник соціогрупи "баба-повитуха" ще не був об'єктом лінгвістичного аналізу. У статті розглянемо спектр, частотність, середній коефіцієнт однойменності, структуру, релігійну приналежність антропоодиниць, зафіксованих латинською та українською мовами у метричних книгах про хрещення парафіян греко-католицької церкви Св. Параскеви у Львові в 1 пол. ХХ ст.¹

1. Інформація метричних книг про іменник соціогрупи. Повитухи², іншими словами, баби-пупов'язниці чи

¹ Метричні книги парафіян греко-католицької церкви св. Параскеви П'ятниці у Львові // Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАУ). – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 3297. – Арк. 18 – 36, 45 – 63. – (1900 – 1901).

1. Там само. – Спр. 3298. – Арк. 1 – 17, 39 – 60. – (1902 – 1903).
2. Там само. – Спр. 3299. – Арк. 1 – 20, 46 – 66. – (1904 – 1905).
3. Там само. – Спр. 3300. – Арк. 2 – 24, 55 – 76. – (1906 – 1907).
4. Там само. – Спр. 3301. – Арк. 1 – 24, 47 – 71. – (1908 – 1909).
5. Там само. – Спр. 3302. – Арк. 1 – 21, 42 – 68. – (1910 – 1911).
6. Там само. – Спр. 3303. – Арк. 1 – 26, 53 – 78. – (1912 – 1913).
7. Там само. – Спр. 3304. – Арк. 1 – 26, 35 – 62. – (1914 – 1915).
8. Там само. – Спр. 3305. – Арк. 1 – 6, 17 – 21, 33 – 38, 51 – 58. – (1916 – 1919).
9. Там само. – Спр. 3306. – Арк. 1 – 6, 21 – 28, 41 – 56. – (1920 – 1923).
10. Там само. – Спр. 3307. – Арк. 2 – 9, 22 – 29, 48 – 56. – (1924 – 1926).
11. Там само. – Спр. 3308. – Арк. 9 – 18, 22 – 31, 46 – 57. – (1927 – 1929).
12. Там само. – Спр. 3309. – Арк. 2 – 11, 30 – 38, 54 – 62. – (1930 – 1932).
13. Там само. – Спр. 3310. – Арк. 12 – 19, 21 – 31, 55 – 63. – (1933 – 1935).
14. Там само. – Спр. 3311. – Арк. 22 – 47, 70 – 84. – (1936 – 1938).
15. Там само. – Спр. 3312. – Арк. 1 – 9, 27 – 44, 62 – 83, 97 – 111, 126 – 139. – (1939 – 1943).

² У традиційній українській культурі баба-повитуха в етимологічно-первісному сенсі була пов'язана з відьмою – та, що *відає*, володіє

пупорізки, становили окрему категорію народних лікарів. Зважаючи на історичні та етнографічні свідчення, в цю соціальну групу входили жінки старшого віку. Вони володіли медичними та езотеричними знаннями, допомагали при пологах й супроводжували фізичний та духовний розвиток новонародженого [4, с. 73, 81]. Запис у церковних книгах імені повитухи поряд з даними про новонародженого та хресних батьків узаконював і підкреслював її зв'язок зі сім'єю й родом, а через це – з громадою й соціумом [4, с. 272].

Латиномовні метрики 1900-1922, 1925-1930, 1938 рр. містять 903 імені повитух. В україномовних метричних записах 1923-1924, 1931-1937, 1939-1943 рр. є 749 записів з іменем повитухи. У 29,65% опрацьованих метричних записів в рубриці, де звично була інформація про неї, ці відомості відсутні; знаходились лише поодинокі записи про національність повитухи (*judea, єврейка, жидівка*) чи присутність іншої особи при пологах (*др. Николай, др. Густав*), або інформація про місце народження дитини (*Каса Хорих, у Совітській тюрмі*). За метричними записами, роль повитух зменшується з 1937 року – можливо, зростає кількість фахових медичних працівників.

2. Спектр, частотність, середній коефіцієнт однойменності іменника. Як правило, ономасти характеризують спектр іменника (тобто перелік усіх зафіксованих назв) на основі аналізу варіативності назв, їхнього походження та поширення в певному середовищі. Широкий спектр антропонімікону соціогрупи інформує про відкритість її іменника як системи назв (вузький іменний спектр властивий іменнику територіально, політично чи суспільно обмежених

надзвичайними (езотеричними та раціональними) знаннями, недоступними іншим. Ставлення до носіїв подібних знань могло змінюватись ситуативно, залежно від позитивних чи негативних наслідків їхньої дії [8, с. 221-222; 4, с. 106]. Етнографи підкреслюють дві необхідні якості повитухи – зрілий вік, який означав досвід, і народження власних дітей. Повитух вважали посередниками між родиною та церквою: вони брали у священнослужителя ім'я і молитву для новонародженого, домовлялися про день хрестин і могли самостійно здійснити обряд хрещення кволої чи хворої дитини. Бабі-повитусі приписували здатність передбачати майбутню долю новонароджених [4, с. 246, 249, 272; 5, с. 71].

соціогруп). Крім спектру імен, враховуємо кількісні параметри вживання антропоодиниць, тобто їхню частотність. Співвідношення спектру, частотності та кількості найменованих виявляє середній коефіцієнт однойменності (СКО), який дозволяє охарактеризувати рівень соціалізації групи найменованих [3].

Латиномовний антропонімікон містить 61 повне ім'я та 27 варіантів³: *Aemilia / Emilia, Agnes, Albina, Anastasia, Angela / Angella / Aniela, Anna / Chanja, Antonia, Antonina, Apollonia / Apolonia, Barbara, Bronislava, Carolina, Casimira, Catharina, Christina, Clara, Clementina, Constantia / Constantina / Constatia, Dina, Elisa, Emma, Eugenia / Euphenia, Eva, Felicia, Francisca, Gabriela, Guilhelmina / Guilchelmiana, Guiphelmina, Vilhelmina, Wilhelmina, Helena, Honorata / Honoratha, Izydora, Joanna / Ioanna, Josepha / Iosepha, Julia, Justina, Laura, Lucia, Ludovica, Malvina, Marcella, Maria, Paulina, Pelagia, Petronella, Philomena, Rachela / Rachael, Rachel, Regina, Richarda, Rosa / Rozia, Rosalia Rozalia, Sabina, Salomea, Sara, Severa, Sophia, Stanislava / Stanislawa, Stephania, Thecla, Theddeae, Valeria, Victoria, Xavera*. Іменник повитух містить також варіанти імен без зафіксованих повних відповідників: *Aurela (Aurelia), Clotilda (Clothildis), Dara (Daria), Domicella (Domicilla), Euphelmina (Euphemia), Fani (Phaina), Filomena (Philothea), Gabriela, Hedwiga, Jadwiga (Hedvigis), Hinde (Hilda), Michalina (Michaëla), Parasceva (Parasceve), Xenes (Xenia)*.

Спектр україномовного іменника становить 79 назв, з яких 47 повних імен та 32 варіанти: *Альфреда, Амалія, Анастазія, Ангеліна / Анеля, Анна, Антоніна / Антоніна / Тоня, Апольона, Броніслава, Васи́ліна, Вільгельміна, Дора, Емі́лія, Ені, Єва, Євдокія, Єдві́га, Ємі́лія, Єрнестіна, Іванна / Іоанна / Йоанна / Жоанна, Іда, Ірина, Йосифа / Осипа, Казими́ра / Казимі́ра, Каро́ліна / Каролі́на, Катері́на / Катарі́на / Єкатарі́на / Катря, Константі́на / Костанті́на, Констанці́я, Ксеня, Леокаді́я, Людві́ка / Людві́ка, Магда, Марі́я, Маркі́лла / Маркі́ля / Маркі́лла, Марті́на, Марце́ла /*

³ Повні імена позначаємо півжирним шрифтом, варіанти – курсивом.

Марцеля, Михайлина, Олена / Єлена / Єлина, Павлина / Павліна, Параскева / Параня, Пелагія, Петронеля, Регіна / Регіна, Рената, Розалія, Софія / Зофія, Станислава, Стефанія, Таня, Феврокія, Феська, Францішка / Франтішка, Христина / Кристина, Юлія.

Варіативність латиномовного спектру зумовлена записами імен з орфографічними помилками – *Euphelmina* (*Euphemia*), *Constatia*, *Constantina* (*Constantia*); позначенням одних звуків різними буквосполуками – *Filomena* / *Philothea*, та використанням паралельних варіантів імен – *Joanna* / *Ioanna*, *Josepha* / *Iosepfa*.

Найбільша кількість варіантів – це польські розмовно-побутові форми імен: *Aniela*, *Aurela*, *Chanja*, *Clotilda*, *Dara*, *Jadwiga*, *Fani* та імена, утворені шляхом фонетичної та графічної адаптації латинських імен до граматичних норм жіночих імен у слов'янських мовах: *Clotilda* / *Clothildis*, *Hedwiga* / *Hedvigis*, *Parasceva* / *Parasceve*.

Варіативність україномовного іменника виникла під впливом латиномовних відповідників і базувалась на транслітерації латинського звучання назви: *Catharina* → *Катарина*, *Joanna* → *Йоанна*; позначені одного звука різними буквами: *Sophia* → *Софія* / *Зофія*, *Christina* → *Христина* / *Кристина*, *Francisca* → *Францішка* / *Франтішка*; *Casimira* → *Казміра* / *Казмира*, *Marcella* → *Марцела* / *Марцеля*.

У метричних книгах зберігаються різні форми та варіанти загальноживаних імен: *Катрія*, *Магда*, *Параня*, *Таня*, *Тоня*, *Феська*. Ці антропоєдиниці були неофіційними й широко використовувалися в побутовому мовленні львів'ян. Правда, у Львові в 1873 р. вийшла інструкція "Поученіє для г. к. приходських урядовъ о належному веденію и писанію метриць крещенія, вѣнчанія и погребанія", яка містила приписи про необхідність запису повних форм імен, а не згрупованих, пестливих чи будь-яких інших розмовних варіантів [10, с. 12]. Хоча згадані неофіційні імена, з одного боку, і порушували загальні принципи ведення метричних записів, з іншого – вони свідчили про особливу роль баби-повитухи в тогочасному суспільстві.

В антропоніміконі ім'я *Jetti* зафіксоване 12 разів. Його варіанти чи видозміни – це одиничні назви *Etta*, *Ettel*, *Getti*. Ці відповідники відсутні в перекладному словнику імен двадцятьма п'ятьма європейськими мовами [19]. Зважаючи на метричні записи, у яких відсутнє ім'я, але є вказівка на національність повитухи – *Judea*, антропонім *Jetti* міг належати до традиційних єврейських імен (зауважимо, що в тогочасному Львові в медичній сфері працювало 39,2% євреїв [11, с. 188]).

У частотний десяток латиномовного іменника увійшли назви: *Maria* (16,2%), *Anna* (15,3%), *Carolina* (8,5%), *Sophia* (4,9%), *Rosalia* (4,3%), *Paulina* (4,1%), *Julia* (3,3%), *Catharina*, *Stanislava* (2,5%), *Joanna* (2,3%). У записих українською мовою найпоширеніші імена: *Марія* (15,8%), *Анна* (12,4%), *Павлина* (10,8%), *Софія* (7,7%), *Юлія* (5,6%), *Казимира* (4,1%), *Кароліна* (4%), *Катерина* (3,3%), *Йосифа* (3,2%), *Констанція* (2,3%).

Специфіка метричного запису, його інформація про імена різних поколінь (найменованих та їхніх батьків) сприяє виокремленню характерних назв у соціогрупі повитух. Здебільшого, це назви з одиничною фіксацією в метриках: *Aurela* (П 1903; 158)⁴, *Clara* (П 1901; 57), *Clotilda* (П 1900; 105), *Dina* (П 1908; 58), *Domicella* (П 1900; 23), *Elisa* (П 1900; 95), *Fani* (П 1911; 202), *Felicia* (П 1914; 253), *Filomena* (П 1907; 177), *Gabriela* (П 1901; 170), *Hinde* (П 1913; 44), *Laura* (П 1905; 205), *Rachela* (П 1921; 65), *Richarda* (П 1900; 137), *Salomea* (1902; 182), *Sara* (П 1909; 64), *Severa* (1914; 129). В українськомовних метриках це імена: *Альфреда* (1936; 62), *Амалія* (П 1935; 45), *Апольона* (П 1923; 87), *Василина* (П 1934; 75), *Вільгельміна* (П 1935; 67), *Дора* (П 1923; 39), *Ені* (П 1924; 51), *Єдвіга* (П 1933; 33), *Леокадія* (П 1923; 66), *Маркиля* (П 1943; 5) / *Маркілла* (П 1923; 10), *Мартина* (П 1924; 28), *Марцела* (П 1935; 14) / *Марцеля* (П 1941; 120), *Рената* (П 1932; 65). Можливо, традиція передачі у спадок специфічних знань повитух [15] поширювалася і на їхні найменування.

⁴ Використовуємо паспортизацію проаналізованих антропонімів: 1) буква позначає церкву, з якої отримано метричний запис, напр., П – греко-католицька церква Св. Параскеви; 2) рік фіксації метричного запису; 3) порядковий номер метричного запису.

Особливістю іменника є низька частка антропонімів слов'янського походження, яка в латиномовному іменнику становить 3,4 % усіх імен, в україномовному – 1,3%, напр. *Bronislava* (П 1915; 208), *Casimira* (П 1914; 148), *Stanislava* (П 1918; 8), *Бронислава* (П 1923; 96), *Казимира* (1936;42), *Станислава* (П 1924; 111). Такий показник контрастує із загальними тенденціями найменування українського населення Львова в першій половині ХХ ст., коли слов'янські імена були маркером національної приналежності особи в поліетнічному суспільстві [2, с. 71; 7]. Очевидно, особливий статус повитухи не вимагав вказівки про її національність (адже вона не могла відмовити в допоміч приймати пологи і не зважала на етнічну чи релігійну приналежність породіллі).

Порівняння кількості повитух зі спектром найменувань виявляє високий коефіцієнт однойменності, тобто кожні дев'ять осіб мали однакові імена. Звідси можемо припустити, що в місті була обмежена кількість повитух (існують свідчення, що в середньому повитуха приймала щороку пологи у 5-10-ти породіль [4, с. 56]).

3. Структура імені виконує роль своєрідного показника статусу в соціально неоднорідному суспільстві. Свого часу, роль багатокомпонентних імен виявив Ніконов В., опрацювавши метричні книги львівських церков початку 60-х років ХІХ ст. Дослідник писав, що в соборі Св. Юрія, осередку західноукраїнського духовенства, подвійні та потрійні імена отримали 13 % дівчат; в церкві Успення, парафіяни якої належали до забезпеченого прошарку населення, багатокомпонентні назви мали 11 % дівчаток; в метричних книгах церкви Св. Параскеви, прихожани якої були представниками найменш забезпечених верств міщан, зафіксовано 1,5 % подвійних імен й не було жодного потрійного імені. Звідси учений зробив висновок, що подвійні і потрійні назви служили за ознаку вищого соціального прошарку населення Львова у другій половині ХІХ ст. [13, с. 20].

Зібраний для статті ілюстративний матеріал засвідчив, що в складі латиномовного та україномовного іменника повитух були однокомпонентні особові назви, напр. *Constantia* (П 1915;

217), *Eva* (П 1914; 82), *Paulina* (П 1914; 67), *Антонина* (П 1932; 3), *Людвика* (П 1933; 61), *Юлія* (П 1941; 37). На нашу думку, таку структуру імен визначала приналежність баби-повитухи до нижчих прошарків суспільства (на противагу до працівників медичної і духовної сфер, імена яких були, зазвичай, багатокомпонентними).

4. Релігійна приналежність. У 1900 р. населення Львова належало до трьох головних віросповідних груп (термін В. Кубійовича): римо-католики (45,8 %), греко-католики (42,4 %) та іудеї (11,1 %) [6, с. 545].

Латиномовний іменник повитух містив імена, що належали греко- та римо-католикам. Основний масив назв (60,4 %) був зумовлений церковними календарями обох обрядів, у переліку – імена *Anna* (П 1901; 15), *Catharina* (П 1905; 225), *Justina* (П 1911; 190), *Helena* (П 1914; 97). На 35,6 % усіх найменувань повитух вплинули агіоніми римо-католицької церкви, напр. *Carolina* (П 1914; 74), *Casimira* (П 1914; 148), *Francisca* (П 1901; 129), *Regina* (П 1915; 102) і тільки 1 % імен греко-католицьких святих – *Parasceva* (П 1925;3). Антропоодиниці *Rachel*, *Dina* відсутні у християнських святцях.

Україномовний антропонімікон формували імена святих, яких вшановували у греко-католицькій та римо-католицькій церквах (63,7 %), напр. *Йосифа* (П 1923; 9), *Марія* (П 1932; 41), *Софія* (П 1933; 63). Третину імен становили імена, похідні від святих, яких вшановували тільки у римо-католицькому віросповіданні (32,7 %). Це такі імена, як: *Альфреда* (П 1936; 62), *Вільгельміна* (П 1935; 67), *Людвика* (П 1934; 10). Лише 3,6 % усіх назв визначив зв'язок з агіонімами греко-католицької церкви – *Євдокія* (П 1924; 56), *Параскева* (П 1936; 10).

Високу частотність римо-католицьких імен пояснюємо етнічним розподілом міщан за сферами діяльності (наприклад, у медичній сфері, до якої належало й бабування, працювали здебільшого жінки єврейської та польської національностей). Разом з тим, поширенню агіонімів римського обряду в офіційній документації греко-католицької церкви сприяли міжконфесійні шлюби (у церкві Св. Параскеви в 1901 р. вони становили від 45,6% усіх укладених [6, с. 550]).

Висновки. Іменник соціогрупи "баба-повитуха" містить низку ознак, здебільшого спільних для латиномовного та україномовного антропоніміконів.

1. Аналіз спектру імен засвідчив, що україномовний перелік імен містить більшу кількість варіантів та форм, ніж латиномовний. Причину вбачаємо у використанні розмовно-побутових форм українських імен, які функціонували у мовленні львів'ян, на протигагу латиномовним антропоодинаціям, присутнім лише в метричних записах.

Десяток найчастотніших імен становлять сім антропонімів, які виявились найпопулярнішими для обох мов: *Maria* / Марія, *Anna* / Анна, *Carolina* / Кароліна, *Sophia* / Софія, *Paulina* / Павліна, *Julia* / Юлія, *Catharina* / Катерина. Низька частка антропонімів слов'янського походження та імена, використані в соціогрупі "баба-повитуха", характеризують обидва антропонімікони.

Латиномовний та україномовний іменники виявляють вузький іменний спектр, про що свідчить середній коефіцієнт однойменності – кожні дев'ять осіб мали однакове ім'я.

2. Іменники повитух формують прості імена, хоча багатокомпонентність була ознакою латиномовних назв від часу їх виникнення.

3. На імена повитух впливали греко- та римо-католицькі церковні календарі. У латиномовному іменнику зафіксовано більшу кількість назв римо-католицького обряду, склад україномовного антропонімікону формувався під впливом греко-католицьких агонімів.

Перспективу дослідження іменника соціогрупи "баба-повитуха" вбачаємо в його характеристиці щодо ознак "національність" та "віросповідання".

1. Бачинська Г.В. Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину : автореф. ... дис. канд. філол. наук / Г.В. Бачинська. – Івано-Франківськ, 2001. – 14 с.

2. Белей Л. Українські імена колись і тепер / Л. Белей. – К. : Темпора, 2010. – 128 с.

3. Бондалетов В.Д. Динамика личных имен в XX веке / В.Д. Бондалетов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М., 1970. – С. 91-105.
4. Боряк О.О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профаним і сакральним / О.О. Боряк. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. – 400 с.
5. Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (По материалам родильной обрядности украинцев) / Н.К. Гаврилюк. – К., 1981. – 280 с.
6. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 545.
7. Грицак Я. "Яких-то князів були столиці в Києві?..": до конструювання історичної пам'яті Галицьких українців у 1830-1930 роки [Електронний ресурс] / Я. Грицак. Режим доступу : <http://www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um6/Statti/5HRYTSAK%20Yaroslav.htm>
8. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (Друга половина XIX – початок XX ст.) / О.Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
9. Кравченко В.О. Антропонімія над азовських греків у її відношеннях з українською та російською антропоніміями : автореф. ... дис. канд. філол. наук / В.О. Кравченко. – Донецьк, 2002. – 24 с.
10. Крыжановскій Г. Поученіе для г. к. приходскихъ урядовъ о належномъ веденію и писанію метричь крещенія, вѣнчанія и погребанія / Г. Крыжановскій. – Львов : Ставропигійской Институт, 1873. – 91 с.
11. Лозинський Р. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Р. Лозинський. – Львів, 2005. – С. 133 – 190.
12. Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики : Соціологічний напрям у мовознавстві : Монографія / Г. Мацюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 432 с.
13. Никонов В.А. Имя и общество / В.А. Никонов. – М., 1974. – 276 с.
14. Сколоздра О.Р. Онімна та апелятивна номінація особи в малій прозі Івана Франка : автореф. ... дис. канд. філол. наук / О.Р. Сколоздра. – Львів, 2009. – 18 с.
15. Сурта Е. Н. Повитухи в период позднего средневековья в Германии: маргиналы или пограничная социальная группа? [Електронний ресурс] / Е.Н. Сурта. – Режим доступу : <http://www.genderstudies.info/sbornik/vozmoj/7.htm>.